

Analysis of the land reform bill in Iran: From approval to reactions

Zeynab Ghanbarynejad¹

1- PhD in History of Islamic Iran, Lecturer, Shiraz University, Shiraz, Iran

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p>Article type: Research Article</p> <p>Received: 2024/11/08</p> <p>Accepted: 2024/12/21</p> <p>pp: 12- 27</p> <p>Keywords: Land reform; Mohammad Reza Shah; Agriculture; Social Justice; Political Opposition.</p>	<p>One of the major and controversial policies of the Pahlavi government was the approval of the Land Reform Bill in the 1960s. This bill faced various reactions from numerous social, political, and economic groups. On the one hand, supporters of this bill considered it a measure to reduce poverty and create social justice in the villages and believed that these changes could lead to the modernization of the country's agricultural structure. On the other hand, opponents of the bill, especially landowners and some political forces, saw it as a threat to their interests and authority and were concerned about its unintended consequences. The present study examines the reasons for each of these reactions by deeply analyzing the views of those in favor of and against land reform, using a descriptive-analytical method. The question of the present study is what political, social, and economic factors led to different reactions to the Land Reform Bill in Iran and how did these reactions affect the implementation of this bill? The proponents of land reform in the historical period under review included various political groups in Iran, including Marxists, each of whom had specific positions on peasant issues and land reform. The various leftist parties in Iran, despite differences in approaches and solutions, generally emphasized the necessity of land reform and changes in the ownership system. The opponents of land reform in Iran which officially began in the 1960s with land reform and the policies of the White Revolution, included a wide range of political and religious groups, spiritual leaders, and figures affiliated with the court. These oppositions were formed from various perspectives, from legal and economic to religious and traditional, and originated from various groups such as the National Front, the Freedom Movement, some prominent clerics, and even individuals close to the imperial court.</p> <p>Citation: Ghanbarynejad, Z. (2024). Analysis of the land reform bill in Iran: From approval to reactions. <i>Journal of Historical Findings</i>, 1(3), 12-27.</p>
	 <p>© The Author(s). Publisher: Urmia University.</p> <p>DOI: https://doi.org/10.30466/jhf.2024.55703.1015</p> <p>DOR: https://dorl.net/dor/20.1001.1.30606411.1403.1.3.2.7</p>

Extended Abstract

Introduction

The Land Reform Act in Iran passed in the late 1950s and early 1960s under the rule of Mohammad Reza Shah Pahlavi, was one of the government's most significant efforts to alter land ownership structures and reduce the influence of large landowners in Iranian society. Aimed at improving the economic conditions of farmers, reducing inequalities, and modernizing agriculture, this act was implemented as part of the broader policies known as the "White Revolution." The land reform initiative, which had substantial economic, social, and political impacts, evoked a wide array of responses—sometimes contradictory—from different social and political groups.

While some elites and farmers viewed the reforms as a tool for advancing social justice and sustainable development, numerous landowners, influential figures, and certain political groups saw it as a threat to economic and social stability, criticizing it sharply. This article seeks to examine these diverse reactions and to address the question of how the Land Reform Act influenced Iran's social and economic structures and why different groups responded to it with such opposing perspectives.

Although the primary aim of the act was to reduce inequality and enhance farmers' living conditions, its implementation faced numerous challenges, including resistance from major landowners, limitations in full execution, and structural inefficiencies. This research, considering the existing gaps and challenges, endeavors to provide a comprehensive analysis of the act's impact on Iran's socio-economic structures and the reasons behind the varying reactions among different groups.

Material & Methods

This study is conducted using a historical method. The paper is based on the examination of archival documents and the collection of information from library sources, following an analytical and

descriptive approach. This method enables the researcher to analyze the subject thoroughly using documented evidence, providing a clear depiction of relevant trends and developments.

Results and discussion

The Land Reform Bill, passed on March 17, 1960, was ultimately abandoned and not implemented due to technical issues, a lack of consensus within the ruling class on its execution, and, ultimately, opposition from religious authorities who declared it unlawful. The government's subsequent attempt to implement land reforms at the beginning of the 1960s, despite its approval and implementation, faced significant support and opposition, with many groups actively working to obstruct and halt the process. Among the supporters of land reform during this historical period were various political groups in Iran, including Marxists, the Communist Party, the Tudeh Party, and socialists, each of whom held distinct views on peasant issues and land reform. Despite differences in their approaches and solutions, leftist parties in Iran generally emphasized the necessity of land reforms and a change in the ownership system. The Communist Party and the Tudeh Party focused more on land redistribution and economic equality, while the Socialists emphasized agricultural mechanization and land ownership reform. Opponents of land reform in Iran, particularly with the introduction of the White Revolution's land reform policies in the 1960s, came from a wide array of political, religious, and royalist groups. These objections stemmed from legal, economic, religious, and traditional concerns, and opposition came from various groups such as the National Front, the Freedom Movement, prominent clerics, and even individuals close to the royal court. The opposition to land reform during this period reflected the diverse viewpoints within Iranian society. These reforms encountered resistance from various groups

who, for legal, economic, religious, or political reasons, saw them as conflicting with their interests or beliefs.

Conclusion

The implementation of land reforms in Iran faced diverse and profound reactions from various social and political groups. Supporters of the reform viewed the bill as an opportunity for rural development, poverty reduction, and a step toward social justice. They believed that changes in the ownership structure could foster agricultural growth and, at the same time, enhance the economic independence of peasants. However, critics and opponents, including large landowners, political and religious elites, and even some political parties, opposed the plan due to the threat it posed to their interests and their dissatisfaction with its execution. Moreover, religious views that opposed large land ownership but emphasized the necessity of reforms within the framework of Islamic law further complicated the situation. The widespread opposition to the land reforms under Dr. Ali Amini's government, from a diverse range of groups including court officials, cabinet members, landowners, and even some intellectuals and journalists, highlighted the complexity and depth of the challenges in implementing such a plan in Iran at the time. Although these reforms were intended to improve the conditions of farmers and reduce class inequalities, they faced opposition due to the traditional structure of society, limited resources, and a lack of supporting infrastructure, making their full implementation difficult. Some opponents,

such as Hossein Ala and Houshang Ram, were concerned about the practical and economic consequences of the reforms and argued that the plan was unfeasible, based on statistical and economic evidence. Meanwhile, figures like GholamHossein Behnia believed that without sufficient funding and detailed financial planning, the land reforms would primarily benefit large landowners and place an additional burden on the government. Large landowners, fearing the loss of their power and privileges, sought to weaken Amini's government by supporting political and religious groups, hoping that a change in government would restore the previous situation. Thus, the land reforms under Amini's government faced significant challenges within an environment of class resistance and economic difficulties. This situation shows that implementing structural and social reforms in a society whose structures have not yet reached economic and social modernity requires long-term planning, resource allocation, and the creation of supporting infrastructure.

Declarations

Funding: This research received no external funding.

Authors' Contribution: The author approved the manuscript's content and agreed on all aspects of the work.

Conflict of Interest: The author declares that they have no conflicts of interest.

Acknowledgements: The author would like to thank the manuscript reviewers whose invaluable feedback improved the quality of the manuscript.

تحلیل لایحه اصلاحات ارضی در ایران: از تصویب تا واکنش‌ها

زینب قنبری نژاد^۱

۱- گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۱۸</p> <p>پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۰۱</p> <p>صص: ۱۲-۲۷</p> <p>واژگان کلیدی: اصلاحات ارضی، محمدرضا شاه، کشاورزی، عدالت اجتماعی، موافقان و مخالفان.</p>	<p>یکی از سیاست‌های کلان و بحث‌برانگیز دولت پهلوی، تصویب لایحه اصلاحات ارضی در دهه ۱۳۴۰ش بود. هدف آن تغییر ساختار مالکیت زمین و بهبود وضعیت کشاورزان بوده است. این لایحه با واکنش‌های مختلفی از سوی گروه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی و اقتصادی روبه‌رو شد. از یک‌سو، موافقان این لایحه آن را اقدامی برای کاهش فقر و ایجاد عدالت اجتماعی در روستاها تلقی می‌کردند و معتقد بودند که این تغییرات می‌تواند به نوسازی ساختار کشاورزی کشور بینجامد. از سوی دیگر، مخالفان لایحه، به‌ویژه مالکان و برخی نیروهای سیاسی، آن را تهدیدی برای منافع و اقتدار خود می‌دیدند و از پیامدهای ناخواسته آن نگران بودند. پژوهش حاضر با تحلیل عمیق دیدگاه‌های موافق و مخالف نسبت به اصلاحات ارضی و با روش توصیفی تحلیلی به بررسی دلایل هر یک از این واکنش‌ها می‌پردازد. سؤال پژوهش حاضر این است که چه عوامل سیاسی، اجتماعی و اقتصادی موجب بروز واکنش‌های متفاوت به لایحه اصلاحات ارضی در ایران شد و چگونه این واکنش‌ها بر اجرای این لایحه تأثیر گذاشتند؟ یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد موافقان اصلاحات ارضی در دوران تاریخی موردبررسی، گروه‌های سیاسی مختلف در ایران از جمله مارکسیست‌ها بودند که هر کدام مواضع خاصی در قبال مسائل دهقانی و اصلاحات ارضی داشتند. احزاب مختلف چپ‌گرا در ایران، به‌رغم اختلافات در رویکردها و راه‌حل‌ها، به‌طور کلی بر ضرورت اصلاحات ارضی و تغییر در نظام مالکیت تأکید داشتند. مخالفان اصلاحات ارضی در ایران، که به‌طور رسمی در دهه ۱۳۴۰ش با اصلاحات ارضی و سیاست‌های انقلاب سفید آغاز شد، طیف وسیعی از گروه‌های سیاسی و مذهبی، رهبران روحانی و شخصیت‌های وابسته به دربار را شامل می‌شد. این مخالفت‌ها از منظرهای گوناگون، از قانونی و اقتصادی تا مذهبی و سنتی شکل می‌گرفت و از گروه‌های مختلفی نظیر جبهه ملی، نهضت آزادی، برخی روحانیون برجسته و حتی افراد نزدیک به دربار شاهنشاهی نشأت می‌گرفت.</p>
<p>استناد: قنبری نژاد، زینب. (۱۴۰۳). تحلیل لایحه اصلاحات ارضی در ایران: از تصویب تا واکنش‌ها. نشریه یافته‌های تاریخی، (۳)، ۱۲-۲۷.</p> <p>© نویسنده‌گان </p> <p>DOI: https://doi.org/10.30466/jhf.2024.55703.1015</p> <p>DOR: https://dorl.net/dor/20.1001.1.30606411.1403.1.3.2.7</p>	

ناشر: دانشگاه ارومیه.

© نویسنده‌گان

DOI: <https://doi.org/10.30466/jhf.2024.55703.1015>

DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.30606411.1403.1.3.2.7>

مقدمه

تصویب لایحه اصلاحات ارضی در اوایل دههٔ چهل شمسی و در زمان محمدرضا شاه پهلوی یکی از مهم‌ترین تلاش‌های دولت وقت برای تغییر ساختار مالکیت زمین و کاهش نفوذ زمین‌داران بزرگ در کشور بود. این لایحه با هدف بهبود شرایط اقتصادی کشاورزان، کاهش نابرابری‌ها و نوسازی کشاورزی تدوین شد و به‌عنوان بخشی از سیاست‌های کلان موسوم به «انقلاب سفید» به اجرا درآمد. لایحه اصلاحات ارضی، که از نظر اقتصادی، اجتماعی و سیاسی تحولی بزرگ محسوب می‌شد، واکنش‌های متفاوت و گاه متناقضی را از سوی گروه‌های مختلف اجتماعی و سیاسی به دنبال داشت. درحالی‌که برخی از نخبگان و کشاورزان از این طرح به‌عنوان ابزاری برای تقویت عدالت اجتماعی و توسعه پایدار حمایت کردند، برخی دیگر از مالکان، صاحبان نفوذ و برخی گروه‌های سیاسی به‌شدت به آن انتقاد داشتند و آن را تضعیف‌کننده ثبات اقتصادی و اجتماعی می‌دانستند. مسئله‌ای که در این مقاله به آن پرداخته می‌شود، تحلیل واکنش‌های متفاوت نسبت به لایحه اصلاحات ارضی در ایران است. اگرچه هدف اصلی این لایحه کاهش نابرابری‌ها و بهبود شرایط زندگی کشاورزان بود، اجرای آن به دلایل مختلف از جمله مقاومت برخی زمین‌داران، ناتوانی در اجرای کامل و برخی ناکارآمدی‌های ساختاری با مشکلات زیادی روبه‌رو شد. این پژوهش با توجه به شکاف‌ها و چالش‌های موجود، به دنبال تحلیل این مسئله است که چگونه لایحه اصلاحات ارضی بر ساختارهای اجتماعی و اقتصادی ایران تأثیر گذاشت و چرا گروه‌های مختلف با دیدگاه‌های متناقض به این لایحه واکنش نشان دادند؟

پژوهش‌های متعددی در زمینه اصلاحات ارضی در ایران انجام شده است که از منظرهای مختلفی این موضوع را تحلیل کرده‌اند. برای مثال: «ایران بین دو انقلاب» نوشته یرواند آبراهامیان (۱۳۷۷). این کتاب به‌طور جامع تاریخ ایران را در فاصله دو انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی بررسی می‌کند. آبراهامیان در این اثر به‌طور ویژه به تحلیل اصلاحات ارضی پرداخته و مواضع مختلف گروه‌های سیاسی از جمله روحانیون، روشنفکران، مالکان و کشاورزان را در قبال این لایحه موردبررسی قرار می‌دهد. «اقتصاد سیاسی ایران» نوشته محمدعلی کاتوزیان (۱۴۰۲). این کتاب دیدگاه‌های اقتصادی اصلاحات ارضی را مورد تحلیل قرار داده و به پیامدهای اقتصادی و اجتماعی آن پرداخته است. کاتوزیان بر این باور است که اصلاحات ارضی به‌جای تحقق اهداف اصلی خود، نظیر افزایش تولید کشاورزی، منجر به مشکلاتی مانند افزایش مهاجرت به شهرها و کاهش تولیدات کشاورزی شد. این کتاب به نقدها و مواضع مخالفان و دلایل موافقت برخی گروه‌ها نیز اشاره دارد. «زمین و انقلاب در ایران ۱۳۴۰-۱۳۶۰ ش، اریک هوگلند، ترجمه فیروز مهاجر است. این کتاب رساله دکتری نویسنده تحت عنوان «The effect of landreform programs on rural iran» است که در سال ۱۹۷۵ م در دانشگاه جان هاپکینز ارائه شده است. نویسنده با مشاهده مستقیم مناطق مختلف روستایی ایران مطالب سودمندی را در این زمینه جمع‌آوری کرده است. این کتاب به بررسی اطلاعاتی در زمینه زندگی روستایی قبل از اصلاحات ارضی و چگونگی اجرای آن که بیشتر شامل جنبه‌های سیاسی این اصلاحات می‌شود، پرداخته است. مقاله «از انقلاب سفید تا انقلاب اسلامی» احمد اشرف (۱۳۸۳). نویسنده در این مقاله تلاش نموده است از طرفی علل اجتماعی و اقتصادی و از طرف دیگر آرا و نظریات داخلی و خارجی در خصوص انقلاب سفید به‌ویژه اصلاحات ارضی را بررسی کند. پژوهش حاضر قصد دارد ریشه‌های اختلافات و تنش‌های اجتماعی و سیاسی پیرامون اصلاحات ارضی را بشناسد و دیدگاه‌های مختلف را در این زمینه با توجه به منابع کتابخانه‌ای و آرشیوی به‌خصوص روزنامه‌ها بررسی کند.

لایحه اصلاحات ارضی آذرماه ۱۳۳۸

حرکت جدی دولت پهلوی در زمینه اصلاحات ارضی در اسفند ۱۳۳۷ ش در زمان نخست وزیر اقبال بود. کابینه اقبال در این زمان علاوه بر تصویب دو لایحه مبارزه با فساد، اطلاعیه‌ای درباره لزوم اصلاحات ارضی منتشر کرد. در ۲۲ آبان ۱۳۳۸ ش کنگره‌ای شامل نمایندگان سازمان‌های مختلف دولتی و خصوصی با عنوان «توسعه کشاورزی» در تهران تشکیل شد. قطعنامه پایانی کنگره بر ضرورت انجام اصلاحات ارضی، افزایش بهره‌وری و درآمد بخش کشاورزی و گسترش شرکت‌های تعاونی روستایی تأکید داشت. یک ماه پس از پایان کنگره، دولت لایحه‌ای برای افزایش سطح تولیدات کشاورزی و بهبود بخشیدن به وضع معیشتی روستائیان به مجلس تقدیم کرد. این لایحه در ۲۶ اسفند ۱۳۳۸ ش از تصویب مجلس شورا و در ۲۷ اردیبهشت ۱۳۳۹ ش از تصویب مجلس سنا گذشت و عنوان قانون به خود گرفت (ازغندی، ۱۳۹۴: ۱۷۳؛ لمتون، ۱۳۹۴: ۶۸-۶۷).

لایحه در نوزده صفحه، هشت فصل و سی و پنج ماده تنظیم شده بود. در فصل اول آن تعاریف کلمات کشاورزی، کارگر کشاورز و زارع بیان شده بود. طبق این لایحه کشاورز کسی بود که درآمد او از راه کشاورزی تأمین گشته و از خود صاحب زمین باشد. کارگر کشاورزی به شخصی گفته می‌شد که با آن که به کار کشاورزی اشتغال داشت، صاحب زمین نبود و فقط در مقابل کاری که انجام می‌داد، پاداش جنسی یا نقدی می‌گرفت. از طرف دیگر زارع به شخصی گفته می‌شد که از خود زمین نداشت؛ ولی سهمی از محصول به او تعلق می‌گرفت. علت ذکر این تعاریف در لایحه این بود که در موقع تقسیم زمین و تعیین اشخاصی که می‌توانستند طبق این قانون از خرید زمین استفاده کنند اختلافی رخ ندهد. علاوه بر این تعاریف موضوع زمین‌های بایر و بیکار و زمین آبی و دیمی و غیره برای رفع هرگونه اختلافی به‌دقت تشریح شده بود. در فصل دوم حدود مالکیت مشخص و مالکین می‌توانستند، ۲۰۰ هکتار زمین با صد هکتار آیش از اراضی آبی یا ۶۰۰ هکتار دیم برای خود نگه دارند و بقیه را به دولت بفروشند. اراضی مزبور حداکثر بر اساس ده برابر درآمد سالانه مالکان با اقساط ۱۵ ساله با نرخ صدی ۳ خریداری و از طرف دولت به اشخاصی که استحقاق خریداری زمین داشتند با اقساط ۲۰ ساله و با ربح صدی پنج به فروش می‌رسید (ساکما-۱۰۳۷-۲۹۳-۹۸). در این لایحه قید شده بود که تأسیسات غیر زراعتی در املاک از قبیل مدرسه و درمانگاه و خانه شخصی مالکان، آسیاب و کارخانه، دکا کین و کاروانسراها و امثال آن شامل مقررات تقسیم نمی‌شد. ضمناً ذکر شده بود که وزارت خانه‌های فرهنگ و کشاورزی می‌توانستند برای تأسیس مؤسسات علمی و آزمایشگاهی هر مقدار زمینی که لازم داشتند در اختیار بگیرند. اشخاصی هم که می‌خواستند مؤسسات دام‌پروری احداث کنند، می‌توانستند مقدار زمین لازم را علاوه بر حدنصاب در مالکیت خود حفظ کنند؛ ولی اگر ظرف سه سال از عهده‌ی تعهدات خود برنمی‌آمدند، زمین مجاناً به تملک دولت درمی‌آمد (اطلاعات، ش ۱۰۰۷۸ (۱۳۳۸/۹/۱۱)، ۱ و ۱۷).

به‌موجب یکی از مواد لایحه هر مالک که ۶۰ درصد از اراضی خود را مجاناً بین رعایا تقسیم می‌کرد می‌توانست ۴۰ درصد بقیه را برای خود نگه دارد. ماده دیگری از این لایحه، وزارت کشاورزی را مکلف کرده بود، ظرف شش ماه پس از تصویب این لایحه قانون آیین‌نامه روابط مالک و زارع را تهیه نماید. در این لایحه همچنین پیش‌بینی شده بود که به کارمندان دولت، فارغ‌التحصیلان دانشکده‌های کشاورزی و دامپزشکی که روی ملک کار می‌کردند زمین داده شود. فصل آخر آن هم مربوط به مقررات مختلف پیش‌بینی شده بود که به بانک کشاورزی در دادن اعتبار و وسایل کشاورزی از قبیل بذر و غیره تسهیلاتی داده شده بود (اطلاعات، ش ۱۰۰۷۸ (۱۳۳۸/۹/۱۱)، ۱ و ۱۷).

هیئت دولت در ابتدا از انتشار این لایحه به دلیل تغییرات و یا اصلاحاتی که قرار بود در آن صورت گیرد امتناع داشت. لایحه در مجلس نیز مورد مناقشات بسیاری قرار گرفت و جلسات بحث و تجزیه و تحلیل نمایندگان بسیار طولانی بود. در همان زمان گزارشی در روزنامه اطلاعات منتشر شد که نظر بعضی از نمایندگان مجلس را جویا شده بود. در این گزارش بعضی از نمایندگان نظرات خود را بیان و عده‌ای هم که ظاهراً مخالف بودند، در این رابطه سکوت کرده بودند. در این گزارش آمده، سناتور آموزگار اعلام کرد، لایحه هم به نفع مالک و هم به نفع زارع است و این لایحه در ترقی سطح تولید و توسعه کشاورزی مفید خواهد بود. بعضی دیگر از نمایندگان مانند گلشایان، جمال‌آبادی و سپهبد امیر احمدی که همه از ملاکین بودند، از اظهار نظر در مورد این لایحه سکوت کرده بودند. دهستان از دیگر نمایندگان ملاک اظهار کرده بود، این لایحه یکی از کارهای تاریخی است و اجرا شدن آن احتیاج به فداکاری دارد و با حدودی که قائل شده مالکین محروم نشده‌اند. او اظهار کرده بود که به‌عنوان یک مالک اصلاً نمی‌شود با آن مخالفت کرد و معتقد بود، امروز یک ملک صد هزار تومانی باید لااقل ده تومان درآمد داشته باشد که این درآمد را ندارند. در صورتی که اگر این مبلغ سرمایه صرف کارهای تولیدی شود، منافع بیشتری دارد و در این صورت کسی نباید با این لایحه مخالفت کند. ارسال خلعتبری هم اظهار کرده بود، با خرید املاک بزرگ توسط دولت موافق است؛ اما در مورد املاک متوسط چون دولت و کشاورزان سرمایه ندارند و از عهده اداره کردن آن برنمی‌آیند با محدودیت آن موافق نیست؛ زیرا ممکن است به کشاورزی لطمه وارد شود. خلعتبری اظهار کرده بود که اگر کسی وسیله و سرمایه عمران و توسعه املاک خود را داشته باشد، نباید محدود شود. دولت‌آبادی از دیگر نمایندگان نیز این لایحه را بسیار مفید و حدنصاب ششصد هکتار برای مالکین را منطقی دانست. وی اظهار کرده بود که دولت در صورتی موفق به عملی شدن این لایحه می‌شود که بانک‌های مخصوصی برای حمایت کشاورزان تأسیس کند. سرمایه شرکت‌های تعاونی و بانک کشاورزی را افزایش دهد و اعتباراتی برای این کار لحاظ کند. احمد طباطبایی قمی و امیر رستم بختیار هم که از ملاکین بودند از لایحه حمایت کردند؛ اما معتقد بودند که بعضی از موارد آن باید اصلاح شود. این که اگر

کسی زمین بایری را آباد کند تا چه مقدار را مالک می‌شود و یا در مورد حدنصاب مالکین که به ورثه آن‌ها این مقدار می‌رسد یا نه و یا این که این مقدار کفاف زندگی مالکین را دارد یا نه. امیر رستم بختیار هم این لایحه را مرامنامه حزب مردم اعلام کرده بود و چون خودش عضو حزب مردم بود، با تصویب لایحه کاملاً موافق بود (اطلاعات، ش ۱۰۰۸۱ (۱۳۳۸/۹/۱۵)، ۲ و ۱۷). در این لایحه حرفی از اصلاحات ارضی نشده بود و ظاهراً تنها هدف آن تحدید مالکیت شخصی مالکان بزرگ بوده، آن هم مالکانی که اراضی خود را به شیوه سنتی اداره می‌کردند. در این لایحه قیدشده بود که بیشتر به‌منظور آن است که تولید کشاورزی را افزایش داده و درعین حال زندگی کشاورزانی که صاحب زمین نیستند بهبود یابد. این لایحه بدون برنامه و مطالعه اولیه تدوین شده بود و در آن زمان هم املاک در کشور مساحی نشده بود. بیشتر املاک فقط با قرار گرفتن در کنار دیگر زمین یا ملک قابل تشخیص بود و با مخالفت مالکین از همان آغاز انواع مختلف زمین از شرط قانون مستثنا شد. در نهایت هم این لایحه با مخالفت دیگر اقشار جامعه و صدور اعلامیه علما از جمله «آیت الله بروجردی» مرجع تقلید شیعیان مبنی بر این که این قانون خلاف شریعت اسلام است، کاملاً منتفی شد (ازغندی، ۱۳۹۴: ۱۷۴؛ کدی، ۱۳۶۹: ۲۲۸).

نخست‌وزیری امینی و تصویب لایحه اصلاحات ارضی

با به قدرت رسیدن دمکرات‌ها در آمریکا، ایجاد فرم‌های موردنظر آمریکا در کشورهای جهان سوم از جمله ایران آغاز شد. دولت کندی برای اجرای اهداف خود، به شاه فشار آورد که هر چه سریع‌تر امینی را که از سال‌ها قبل در آمریکا با وی آشنایی داشتند، به نخست‌وزیری منصوب کند (دکتر امینی به روایت اسناد، ۱۳۷۹: ۲۷؛ ابراهامیان، ۱۳۷۷: ۳۸۶). آغاز به کار علی امینی در ۱۷ اردیبهشت ۱۳۴۰ ش با جنجال بسیاری همراه بود. امینی بعد از انحلال مجلس به‌منظور فراهم کردن زمینه‌های لازم برای اجرای اصلاحات ارضی، جمعی از امرا و فرماندهان ارتش را به اتهام سوءاستفاده از اموال دولتی بازداشت کرد. او تلاش کرد با آوردن چهره‌هایی از اعضای حزب توده و جبهه ملی کابینه‌ای کاملاً اصلاح طلب تشکیل دهد (دکتر امینی به روایت اسناد ساواک، ۱۳۷۹: ۱۱۶؛ توکلی، ۱۳۷۷: ۱۶۷-۱۶۸). امینی ۶ ماه بعد از زمامداریش موفق شد بدون حضور مجلس و کسب رأی اعتماد، در آبان ماه سال ۱۳۴۰ ش از شاه اختیار موقت تصویب قانون بگیرد. این امر هر چند محافل سیاسی ایران و طرفداران قانون اساسی مشروطه را آشفته ساخت؛ اما با وجود موافقت و پشتیبانی شاه، آن‌ها نتوانستند، اقدامی علیه نخست‌وزیر انجام دهند. امینی تقریباً یک ماه بعد از کسب این اختیار، مهم‌ترین برنامه دولتش؛ یعنی اصلاحات ارضی را در ۱۹ دی ۱۳۴۰ ش تصویب کرد و اجرای آن را به عهده وزیر کشاورزی حسن ارسنجانی نهاد. ارسنجانی سال‌ها برای اجرای اصلاحات ارضی در کشور، در روزنامه «داربا» قلم فرسایی و مبارزه کرده بود و از طراحان و مجریان اصلی اجرای اصلاحات ارضی در کشور محسوب می‌شد (لمتون، ۱۳۹۴: ۶۳).

لایحه اصلاحات ارضی که توسط امینی در هیئت دولت به تصویب رسید، در واقع همان لایحه مصوب ۱۳۳۸ ش مجلس بود. این لایحه فقط در چند مورد با لایحه قبلی تفاوت داشت. مالکیت در آن به یک ده شش دانگ محدود شد. قرار شد قیمت زمین بر اساس پایه مالیاتی که مالکین پرداخت می‌کردند محاسبه شود. بدون بر هم زدن نسق زراعی، روستا میان زارعان کشتکار تقسیم شود و شرط واگذاری زمین، عضویت در شرکت تعاونی روستا قرار گرفت. در این زمان نه صورت ممیزی از ثبت اراضی و املاک در کشور وجود داشت و نه اداره‌ای برای مساحی زمین و نه هیئتی از کارکنان کارآموده برای اجرای آن وجود داشت (لمتون، ۱۳۹۴: ۷۴-۷۵). امینی و ارسنجانی در ۲۰ اردیبهشت ۱۳۴۰ ش کنفرانسی از روسای کشاورزی استان‌ها در تهران برگزار کردند که بعدها از آن به‌عنوان «کنفرانس اصلاحات ارضی» یاد شد (کیهان، ش ۵۳۶۱ (۱۳۴۱/۲/۲۰)، ۱۵). در این کنفرانس امینی راجع به وضعیت کشاورزی کشور اظهار کرد، ۸۰ درصد جمعیت کشور از راه کشاورزی ارتزاق می‌کنند و این در حالی است که سطح تولید بسیار کم است و کشاورزان ما به‌اندازه کافی غذا نمی‌خورند. امینی اعلام کرد که هدف ما از اصلاحات ارضی افزایش صادرات نیست بلکه بالا بردن سطح تولید است، چون خودمان به آن احتیاج داریم. قبل از برگزاری جلسه هم فرم‌هایی نظرسنجی برای روسای ادارات کشاورزی استان‌ها تنظیم و ارسال شده بود که نظرات آن‌ها را درباره اصلاحات ارضی جویا شده بودند. ارسنجانی در این جلسه به حضار اعلام کردند که نظرات همه آن‌ها مطالعه شده و علاوه بر طرح‌های ارائه‌شده طرح‌هایی هم توسط وزارت کشاورزی مطرح شده که سعی می‌کنیم برای اجرای آن، بهترین روش را به کار ببریم. علاوه بر این، ارسنجانی در این جلسه اعلام کرد که وضع فلاحتی در ایران از پنجاه سال قبل تاکنون هیچ تغییری نکرده است و به‌هیچ‌وجه با وضع بین‌المللی هماهنگ نیست. مالکین ایران چندین

پارچه آبادی دارند و دهات خود را معطل گذاشته‌اند و در خارج به خوش‌گذرانی می‌پردازند و زارعین هم همچنان با همان سبک قدیم کار می‌کنند. امروز باید بتوان در دهات سرمایه‌گذاری کرد و از پیشرفت‌های علمی کشاورزی استفاده کرد. «این امر یک جبر تاریخی - اقتصادی است. اوضاع بین‌المللی، وضع اقتصادی و افکار عمومی دنیا ما را به سمتی می‌راند که آن طرف، طرف ملت است و اولین نتایج آن هم محو خودبه‌خود فئودالیسم خواهد بود.» (کیهان، ش ۵۳۶۱ (۱۳۴۱/۲/۲۰)، ۱۵). ارسنجانی در ادامه سخنرانی خود بیان کرد، دولت تاکنون در مسئله تحدید مالکیت، تأخیر کرده است و اساس سیاست دولت فعلی توسعه خرده مالکیت است. در اصلاحات ارضی هدف مصادره املاک نیست، راهی برای تقسیم آن پیدا خواهیم کرد. ارسنجانی گفت مالکین ایران ۱۵۰ پارچه ده دارند که اسامی آن‌ها را نمی‌دانند و حتی یک‌بار هم به آنجا نرفته‌اند. رابطه آن‌ها با زارع از طریق چندین مباشر است که رعیت را غارت می‌کنند. اگر قانون تقسیم ارضی عملی شود، این واسطه‌ها هم از بین می‌رود. ارسنجانی درباره روش واگذاری هم گفت، برنامه دولت این است، بابت خرید املاک مالکین اوراق قرضه به مدت، ۱۲ تا ۱۵ سال صادر کند و با دادن اعتبار به بانک‌ها این قرضه‌ها تضمین شود و در مرحله دوم هم می‌توان به ازای بهای ملک، سهام کارخانه‌ای را که بهره می‌دهد به مالک داد (کیهان، ش ۵۳۶۱ (۱۳۴۱/۲/۲۰)، ۱۵).

موافقان

مارکسیست‌ها

حزب کمونیست که قدرت خود را در جهان از طریق انقلاب‌های دهقانی به دست آورده بود، همواره از احزاب طرفدار جامعه روستایی و دهقانان تلقی می‌شد. در واقع می‌توان گفت که مسئله دهقانی از اساسی‌ترین و حیاتی‌ترین مسئله برای حزب کمونیست بود. این حزب که هم‌زمان با قدرت‌گیری رضا شاه در ایران در حال نفوذ گسترده بود، برای اولین بار موضع‌گیری خود در باب دهقانان ایران را در بیانیه کمیته ایالتی خراسان حزب عدالت یا همان فرقه «اشتراکیون اکثریون» (حزب کمونیست بلشویک ایران) در تیر ۱۳۰۰ ش / ژوئیه ۱۹۲۱ م، بیان کرد. در این بیانیه آمده بود، «زمین مال زارع است، بایستی تمام اراضی زراعتی تقسیم شود، در میان زارعین زحمت‌کش به قدری که هر زارع با خانواده خویش بتواند آن زمین را بکارد. ملاکین بی‌انصاف که هر کدامشان چندین پارچه آبادی و صدها هزار رعیت که این اراضی را می‌کارند در اختیار خودشان دارند بایستی تمام آن‌ها را دستشان کوتاه کرد. تمام مالکیت آن‌ها را از منقول و غیرمنقول جاندار و بی‌جان همه را مجاناً تقسیم کرد میان همه رعایای زحمت‌کش. املاک خالصه و موقوفات را هم که یک عده مأمور یا مجتهد مفتخور در دست گرفته و می‌خورند بایستی به اختیار ملت واگذار شود.» (مومنی، ۱۳۵۹: ۹۲). حزب کمونیست هیچ‌گاه نتوانست در ایران جایگاهی پیدا کند و با به قدرت رسیدن رضاشاه نیز فعالیت‌های آنان به شدت منع و در نهایت هم تشکیلاتش از بین رفت. بعد از سقوط رضاشاه بازماندگان حزب کمونیست که در قالب حزب توده توانسته بودند تا حدودی موجودیت خود را حفظ کنند، به یکی از قدرتمندترین و بانفوذترین احزاب کشور تبدیل شدند که دفاع از حقوق دهقانان از برنامه‌های اصلی آنان بود. این حزب در اولین کنفرانس ایالتی خود در ۱۷ مهر ۱۳۲۱ ش برنامه‌های اصلاحی خود را در زمینه زراعت و بهبود وضع کشاورزی مطرح کرد. این برنامه‌ها برگرفته از همان برنامه‌های حزب کمونیست بود که این بار توسط حزب توده مطرح شد. آن‌ها خواهان واگذاری بلاعوض املاک رضاشاه و خالصجات دولتی به دهقانان بی‌چیز و خریداری املاک بزرگ به وسیله دولت و واگذاری آن به زارعین به اقساط بلندمدت بودند. خواهان کمک مالی به دهقانان از طریق بانک کشاورزی بودند و این که در مورد تقسیم محصول بین ارباب و رعیت باید اصلاحات اساسی صورت گیرد؛ زیرا تقسیم محصول بر اساس عوامل پنج‌گانه را بسیار ناعادلانه می‌دانستند (مومنی، ۱۳۵۹: ۱۰۴).

حزب توده

بعد از مسئله آذربایجان، حزب توده در حمایت از فرقه دمکرات و تأیید اقدامات آنان، در نشریات وابسته به خود دائماً از تقسیم اراضی میان دهقان سخن می‌گفت. این حزب در فاصله سال‌های ۱۳۲۴ تا ۱۳۲۶ ش توانسته بودند در اکثر شهرهای کوچک و بزرگ کشور متمرکز شده و برای آن‌ها کلوب‌هایی تشکیل دهد. یکی از اقدامات مهم حزب در این زمان ایجاد اتحادیه‌های دهقانی در بعضی از روستاها بود. البته این اتحادیه‌ها عموماً در شهرهای شمالی و غرب کشور تشکیل شده بود و به خاطر عقاید چپ و منفور چندان مورد توجه و استقبال روستائیان قرار نداشتند؛ اما این حزب از همان دهه ۲۰ ش مسئله تقسیم اراضی را مطرح کرد و

طرح‌هایی هم به دولت پیشنهاد نمود. از جمله روزنامه‌های وابسته به این حزب در این زمان که به‌طور جدی در صدد احقاق حقوق رعایا از طریق تقسیم اراضی بود روزنامه رهبر بود که طی چندین شماره به این مسئله پرداخت و برای حل مسئله رعیت در کشور پیشنهاد «تقسیم املاک خالصه را به‌صورت بلاعوض» مطرح کرد (رهبر، ش ۷۴۵ (۱۳۲۵/۳/۲۷)، ۵). در یکی از مقالات این مجله از «آ. باجاریان» که در روزنامه سروش نیز منتشر شد، مسئله تقسیم اراضی به‌طور جدی مطرح شده بود و برای اجرای آن نیز طرحی به دولت ارائه گردید (سروش، ش ۲۴۳ (۱۳۲۵/۳/۶)، ۱-۲).

از نظر حزب یکی از مسائل مهمی که در ایران هنوز حل نشده مسئله سهم مالک بود. سهم مالک در ایران طبق هیچ قانونی مقرر نشده بود. آن‌ها یکی از بزرگ‌ترین موانع ترقی کشاورزی در کشور را همین سهم مالک دانسته و معتقد بودند که اگر تقسیم اراضی در ایران هم مانند دیگر کشورها اجرا شود، در این صورت مسئله مالک هم حل می‌شد. بعضی از رهبران حزب معتقد بودند، در ایران بعضی‌ها اصلاحات ارضی را مغایر با قانون اساسی می‌دانند در صورتی که تقسیم اراضی سلب مالکیت نیست بلکه محدودیت مالکیت اراضی بزرگ بوده که اکثر آن‌ها از طریق غیرقانونی و ظالمانه به‌دست آمده بود. حال محدودیت مالکیت ارضی بزرگ با شرط پرداخت قیمت آن از طرف دولت هیچ تناقضی با قانون اساسی ندارد (سروش، ش ۲۴۴ (۱۳۲۵/۳/۹)، ۱). حزب توده از برنامه‌های دولت برای تقسیم املاک خالصه بین رعیت استقبال می‌کرد؛ اما تأکید داشت که این عمل باید مجانی و بلاعوض باشد و قانون اساسی هم این مسئله را اصلاً منع نکرده بود. شعار حزب این بود که قانون باید مظهر اراده مردم باشد و آن قانونی مقدس است که از منافع توده‌ها حمایت کند. آن‌ها تقسیم اراضی بزرگ بین دهقانان را امری حیاتی برای کشور دانسته که هر چه سریع‌تر باید آغاز می‌شد. آباجاریان از اعضای حزب در مقاله‌ی خود طرحی به دولت پیشنهاد کرد که دارای نه بند بود و مراحل تقسیم املاک میان دهقانان را مشخص کرده بود. تمامی موارد این طرح قبلاً هم توسط روشنفکران در زمان قبل از رضاشاه و از همه مهم‌تر توسط حزب کمونیست مطرح شده بود. به جز بند آخر که با توجه به محدودیت آب و زمین در ایران امکان جابه‌جایی روستائیان وجود نداشت قابل اجرا بود.

از دیگر تلاش‌های حزب توده در رسیدگی به امور رعیت، توجه به مسئله تقسیم محصول در دهات بر اساس عوامل پنج‌گانه بود. رهبران حزب بارها در سخنرانی‌های خود به این مسئله اشاره و از دولت خواهان تصویب قانونی برای رسیدگی به این مسئله بودند. ایرج اسکندری از رهبران حزب، در سال ۱۳۲۵ ش در کلپ مرکزی حزب توده، اعلام کرد، اساس اقتصاد ایران، زمین و کشاورزی است و اکثریت ثروت این مملکت را دهقانان تشکیل می‌دهند در حالی که دهقان و رعیت از زمین و محصول آن هیچ حقی ندارند. اگر قرار است در امور کشاورزی اصلاحی صورت گیرد، باید مقدم بر هر اصلاح دیگری به موضوع زمین و طرز استفاده از آن توجه شود (سروش، ش ۲۴۶ (۱۳۲۵/۳/۱۶)، ۱-۳).

درباره حزب توده این مسئله را نیز باید بیان کرد که اعضای رهبری و کادر آن در مورد مسئله اصلاحات ارضی هم عقیده نبودند. تعدادی از اعضای آن شاید تا قبل از اجرای قانون اصلاحات ارضی با سخنان و افکار اسکندری موافق و همرا بودند؛ اما بعد از اجرای آن در رهبری حزب یک دوگانگی ایجاد شد. نظرات حزب به‌طور مکرر در نشریات آن از جمله روزنامه مردم، مجله دنیا و جزوه‌های گوناگون منتشر می‌شد. اسکندری که از دهه ۲۰ ش در تلاش برای وادار کردن دولت به اصلاحات ارضی بود، بعد از تصویب و اجرای آن با این قانون کاملاً موافق بود و اصلاحات ارضی را اقدامی مفید و مترقی دانست؛ اما دیگر اعضای رهبری و کادرها از جمله، رادمشن، کامبخش و کیانوری این اصلاحات را تأیید نکرده و نظرات مخالف خود را در پیک ایران و در مخالفت با اسکندری منعکس کردند. در مخالفت با اصلاحات هم در دهه بعد از اجرای آن، مقالات متعددی از طبری، ناظمی و ملکه محمدی

^۱ این طرح شامل: ۱- خالصجاتی که فعلاً در تصاحب دولت است بلاعوض و مجانی بین روستائیان تقسیم شود ۲- خالصجات انتقالی (اراضی که دولتی بوده ولی بعداً توسط افرادی تصاحب شده بود، به دولت بازگردانده شود) نیز بلاعوض و مجانی بین دهقانان تقسیم شود ۳- اراضی بزرگ مالکین با تعیین حداکثر زمینی که تحت تصاحب آن‌ها باقی می‌ماند به اقساط طویل‌المدت و با قیمت نازل از طرف دولت خریداری و با شرایط مناسب بین دهقانان تقسیم شود ۴- در این بند اضافه شده بود که حداقل زمینی که باید به خانواده‌ها برسد و معاش آن‌ها را تأمین کند باید مشخص شود. همچنین حداکثر زمینی هم که یک خانواده روستایی باید دریافت کند باید مشخص شود، چون در غیر این صورت ممکن است بسیاری از روستائیان بی‌زمین بمانند ۵- در مرحله اول زمین باید بین دهقانانی که زمین ندارند و یا اصولاً کم دارند تقسیم شود ۶- فروش، انتقال، رهن گذاشتن و اجاره دادن که بین دهقانان تقسیم می‌شود باید منع گردد ۷- مدت تقسیم اراضی یعنی شروع و خاتمه آن را نیز باید تعیین نمود که مانند ترکیه به مدت ۲۰ سال یک قانون ناقصی نشود ۸- برای اجرای صحیح تقسیم اراضی باید از بین دهقانان که هیچ ملک ندارند و یا مقدار کمی دارند، کمیون‌هایی در محل تشکیل گردد، که ناظر اجرا باشند. همچنین از نمایندگان آن کمیون‌ها، کمیون مرکزی دهقانان تشکیل شود ۹- از نواحی که اراضی کشاورزی کم است دهقانان را به نواحی که دارای اراضی مناسب است منتقل نمود تا بتوان یک تقسیم عادلانه انجام داد (سروش، ش ۲۴۴ (۱۳۲۵/۳/۹)، ۲).

منتشر شد. در این مقالات و جزوات انتقادات شدیدی به اصلاحات ارضی و سپس انقلاب سفید مطرح شده بود. از نظر کیانوری اصلاحات ارضی یک ضرورت بسیار مهم سیاست آمریکا بود که در ایران به عنوان مهم‌ترین کشور منطقه خلیج فارس اجرا شد (کیانوری، ۱۳۷۱: ۴۰۸-۴۰۹).

سوسیالیست‌ها

سوسیالیست‌ها از دیگر احزابی بودند که مانند حزب توده به مسئله دهقانان و تقسیم ارضی در کشور بسیار توجه داشتند. نمایندگان این حزب، مانند حزب توده بارها مقالاتی در زمینه تحدید مالکیت و رسیدگی به اوضاع کشاورزی در روزنامه‌های وابسته و کثیرالانتشار منتشر کردند. آن‌ها نیز به مسئله بزرگ مالکی و نوع تقسیم محصول میان ارباب و رعیت اعتراض داشتند و آن را یکی از موانع عمده در رشد اقتصادی کشور می‌دانستند. سوسیالیست‌ها از این که دولت برای بالابردن میزان محصولات کشاورزی اصلاً به مسئله مکانیزه کردن زمین‌ها توجه نداشت، از آن انتقاد می‌کرد؛ اما آن‌ها مانند کمونیست‌ها و یا حزب توده تقسیم ارضی را مترقی‌ترین شکل رفورم ارضی نمی‌دانستند؛ بلکه خواهان ایجاد مزارع بزرگ و ایجاد طبقه کشاورز روزمزد مانند کشورهای مدرن بودند. از نظر سوسیالیست‌ها «رفورم ارضی در جریان تاریخ تکامل یک جامعه وقتی ضروری می‌شود که شرایط تکنیکی استفاده از زمین عوض شده باشد؛ زیرا هر نوع روابط و پایه‌های حقوقی می‌تواند ظرفیت معینی از تولید را پر کند و موقعی که ترقی تکنیک ظرفیت تولید را بالا ببرد ناچار باید روابط حقوقی خود را با این شرایط جدید تکنیکی تطبیق نماید، در غیر این صورت عدم تعادل‌هایی در اقتصاد روابط اجتماعی به وجود می‌آیند که سلامت و امنیت جامعه را متزلزل می‌سازد.» (ملک، ۱۳۳۷: اطلاعات، ش ۱۰۱۳۶، ۱۲).

خلیل ملکی از رهبران سوسیالیست در مقاله‌ای با عنوان «تحدید مالکیت یا اصلاح رژیم مالکیت» عنوان کرده بود که همه روشنفکران و تحلیلگران، بزرگ‌ترین عیب نظام زمین‌داری کشور را بزرگ بودن املاک و وسعت آن می‌دانند و راه‌حل را هم در محدود کردن املاک. این در حالی است که در کشورهای صنعتی و مترقی مالکیت‌های خیلی بزرگ‌تر از مالکیت در کشور ما وجود دارد و کسی هم آن را خلاف عدالت اجتماعی و مانع رشد و توسعه نمی‌داند. از نظر او عیب و نقص بزرگ اقتصاد کشاورزی ما فقط مربوط به وسعت املاک نبود بلکه بیشتر و عمیق‌تر مربوط به رژیم مالکیت و نحوه تقسیم محصول بین مالک و رعیت است. سوسیالیست‌ها نیز تقسیم املاک بر اساس عوامل پنج‌گانه را ناعادلانه می‌دانستند. آن‌ها معتقد بودند، این نوع تقسیم مانع بزرگی برای رشد اقتصادی کشور محسوب می‌شود؛ زیرا مالکی که باید در اصل از محصول فقط دو سهم زمین و آب را داشته باشد، با انواع زور و حيله در همه‌جا سه تا چهار سهم را از آن خود می‌کند. نتیجه این امر بی‌چیزی زارع و از بین رفتن هر نوع انگیزه‌ای برای رشد و گسترش فعالیتش بود. از نظر ملکی عامل اصلی رشد نکردن روش‌های مکانیزه در کشاورزی خود مالکین بودند، آنان همواره می‌خواستند که محصول به‌اندازه‌ای نباشد که رعیت بتواند بذر خودش را سرمایه‌گذاری کند. بالا رفتن محصول در میزان سطح و استفاده از وسایل مکانیزه به ضرر ارباب بود؛ زیرا در این صورت نیز رعیت رفاه و آسایش به هم زده و سهم مالک عوض چهارپنجم یا سه‌پنجم به یک‌پنجم کاهش می‌یافت (اطلاعات، ش ۱۰۰۸ / ۵ / ۱۳۳۷، ۱۳). بنابراین از نظر او مالکین خود مانع هرگونه رشد و دگرگونی در کشاورزی محسوب بودند. مالکین و در بعضی جاها، گاو بندها در این مسئله ذی‌نفع بودند، آن‌ها همیشه در تلاش بودند که رعیت امکان تهیه گاو و بذر را نداشته باشد. در واقع یک نوع مسابقه بین مالک و رعیت وجود داشت که مقدار محصول از یک حد معین تجاوز نکند؛ چون رعیت هم از سر تجربه و آگاهی به این مسئله توجه داشت که در هر صورت بیشتر از بخور نمیر به او نمی‌رسد و به همین دلیل کار نمی‌کرد تا محصول بیشتر شود؛ چون از ازدیاد آن او ذی‌نفع نبود.

از نظر سوسیالیست‌ها در آن مقطع زمانی ایران ناگزیر از بکار بردن روش‌های جدید بود، اول به خاطر بالا بردن درآمد ملی؛ زیرا میان کشورهای دنیا برای افزایش درآمد ملی یک نوع مسابقه وجود داشت و بالا بودن آن نشان از رشد و توسعه کشور بود. از طرف دیگر ایران جزو کشورهایی بود که افزایش سالیانه جمعیت آن در ردیف اولین کشورهای جهان قرار داشت و هر سال نیز بیش از ۲/۵ درصد به جمعیت کشور افزوده می‌شد. این افزایش جمعیت، افزایش بیشتر خواروبار و تولیدات کشاورزی را ایجاب می‌کرد که در وضعیت سنتی ممکن نبود. دلیل سوم این که ایران، اصولاً یک کشور کشاورز نبوده و منابع معدنی و نفتی ایران در مقابل منابع کشاورزی آن قابل مقایسه نبود؛ بنابراین با توجه به وضعیت طبیعی و آب و هوایی کشور ناچار بود به‌طرف صنعتی شدن حرکت کند.

صنعتی کردن کشور هم در درجه اول ملزم به داشتن نیروی کار مناسب بود، بنابراین لزوم تهیه این همه کارگر اجازه نخواهد داد که افزایش تولیدات کشاورزی را از طریق توسعه کار در کشاورزی تأمین کرد (اطلاعات، ش ۱۰۰۸ (۵/۹/۱۳۳۷)، ۱۳). در واقع تحلیل سوسیالیست‌ها این بود که با صنعتی شدن کشور، نیروی کار در بخش کشاورزی پایین می‌آید، بنابراین با استفاده از تجهیزات مدرن کشاورزی یا مکانیزه کردن مزارع بزرگ باید بازده کار کشاورزی را بالا برد که از این طریق بتوان کمبود نیروی کار در بخش کشاورزی را جبران کرد.

مخالفان اصلاحات ارضی

جبهه ملی

اصلاحات ارضی با اینکه زمزمه آن بیش از دو دهه در کشور وجود داشت و موافقان آن همواره بیش از مخالفین بودند؛ اما از همان آغاز بعضی از محافل درباری، رسمی و سنتی به‌طور اصولی با اجرای اصلاحات ارضی مخالف بودند. احزاب فعال دهه چهل مانند جبهه ملی، نهضت آزادی که در همین سال پس از اختلاف با جبهه ملی دوم تشکیل شده بود و حزب مردم از احزابی بودند که در برابر آن موضع‌گیری کرده و دائماً سخنرانی‌هایی در این باب تدارک دیدند. جبهه ملی که در این زمان فعالیت خود را از سر گرفته بود، از تاریخ ۳۰ تیر ۱۳۳۹ ش مجدداً وارد صحنه سیاسی کشور شد. این جبهه در زمان اقبال و با وعده انتخابات آزاد شاه وارد رقابت انتخاباتی مجلس بیستم شد و در جریان تخلفات انتخاباتی از شاکیان اصلی انتخابات بود. جبهه ملی در دولت شریف امامی هم چون نتوانست برای فعالیت‌های مطبوعاتی خود مجوز بگیرد، انتخابات را تحریم کرد. امینی نخست‌وزیری هم تلاش زیادی برای کسب موافقت جبهه ملی با برنامه‌هایش و وارد کردن اعضای آن در کابینه خود داشت که به دلیل دودستگی اعضا موفق نشد. آن‌ها در برخورد با دولت امینی دو جناح شدند. جناح تندرو اعتقاد داشت که باید از اختلاف امینی و شاه بهره جست و با تحکیم موقعیت نخست‌وزیر شاه را هر چه بیشتر تضعیف نمود؛ اما جناح میانه‌رو آن که اکثریت آن‌ها هم اعضای شورای عالی جبهه ملی را تشکیل می‌دادند، معتقد بودند با مخالفت با امینی از حمله به شاه باید پرهیز کرد (مقصودی، ۱۳۹۳: ۳۵۴).

اقدامات ضرب‌الاجلی امینی و نداشتن هیچ برنامه برای برگزاری انتخابات همچنین بیان این مسئله در سخنرانی‌هایش که اظهار می‌کرد: «فعالاً مجلس مزاحم و وکلای متوقع و مغرض و موی دماغ نمی‌خواهیم» (اطلاعات، ش ۱۰۷۰۱ (۱۸/۱۰/۱۳۴۱)، ۲) موجب درگیری او با گروه‌های سیاسی مخالف و از همه مهم‌تر جبهه ملی شد. شاه در ۲۴ آبان ۱۳۴۰ ش / ۱۵ نوامبر ۱۹۶۲ م فرمان اختیار موقت تصویب قانون را به امینی داد. این فرمان واکنش شدید جبهه ملی و دیگر گروه‌های سیاسی را به همراه داشت. جبهه ملی طی بیانیه‌ای تحت عنوان «بازگشت استبداد پس از گذشت ۵۵ سال از اعطای آن» (کیهان، ش ۵۳۶۱ (۳۰/۲/۱۳۴۰)، ۱۳) از اجازه‌ای که شاه به امینی به‌منظور تصویب قوانین در قالب اختیارات داده بود، انتقاد کردند و آن را معارض با قانون اساسی دانسته و یادآور شدند که به‌موجب اصول قانون اساسی کلیه قوانین باید به تصویب پارلمان برسد. مخالفت جبهه ملی با امینی هرچند که از نظر قانون اساسی، درست و به جا بود؛ اما امینی هم دلایل منطقی خود را داشت که از طرف بعضی از گروه‌های سیاسی و مطبوعات مورد حمایت بود.

طبق اصل ۴۸ قانون اساسی که مجوز انحلال مجلس است، در هر مورد که مجلسین یا یکی از آن‌ها به موجب فرمان شاه منحل گردد، باید در همان فرمان انحلال، علت انحلال ذکر شود و امر به تجدید انتخابات نیز صادر شود. انتخابات جدید در یک ماه از تاریخ صدور فرمان، شروع شده و مجلس یا مجلسین جدید در ظرف سه ماه از تاریخ مزبور منعقد گردد (کیهان، ش ۵۳۶۱ (۳۰/۲/۱۳۴۰)، ۱۳). حال این که در دولت امینی بر خلاف نص صریح قانون اشاره‌ای هم به تجدید انتخابات و تاریخ آن نشده بود. نقطه قوت امینی در این جریان این بود که فرمان انحلال مجلس در تاریخ ۱۹ اردیبهشت ۱۳۴۰ ش توجیه «نقص و لغزش» قانون انتخابات تبیین و صادر شد و تصریح شده بود که دولت با اصلاح قانون انتخابات اقدام به تجدید انتخابات مجلس شورای ملی نماید. از طرف دیگر، با وجود مشکلات و موانع متعدد در اجرای اصلاحات ارضی، اصلاح قانون انتخابات در برنامه‌های دولت امینی اولویت نداشت. او انتخابات جدید را در آن مقطع اصلاً صلاح نمی‌دانست؛ زیرا اطمینان نداشت که بتواند، در شرایط موجود از اعمال نفوذ صاحبان قدرت در انتخابات جلوگیری نماید و انتخاباتی سالم‌تر از اقبال و شریف امامی برگزار کند (امینی، ۱۳۸۸: ۴۰۱-۴۰۲). مخالفت جبهه ملی همچنان بعد از امینی و در زمان علم با شدت بیشتری ادامه داشت. بنا به گفته یک ناظر خارجی که در

همین زمان به ایران مسافرت کرده و با شاه، امینی و مصدق هم مصاحبه کرده بود، در این زمینه اظهار کرد که جبهه ملی هدفش رسیدن به حکومت بود و همین‌طور مالکین بزرگ که اجرای اصلاحات ارضی را با اقدامات پارلمانی می‌خواستند را کد بگذارند. آن‌ها از مخالفت دست برنمی‌داشتند و لزوم انجام سریع انتخابات را تبلیغ می‌کردند؛ زیرا هر دو دسته می‌خواستند پارلمان را وسیله برای رسیدن به قدرت قرار دهند و نظر خود را اجرا کنند (فن هونبت، ۱۳۴۱: ۶).

نهضت آزادی

نهضت آزادی از مهم‌ترین تشکل‌های سیاسی مذهبی آغاز دهه ۴۰ ش بود. این حزب بخشی از جبهه ملی دوم محسوب می‌شد که به علت اختلافات شدید، از آن جدا شدند و به همراه برخی از فعالان نهضت مقاومت ملی، نهضت آزادی را تشکیل دادند. از نظر نهضت آزادی انقلاب سفید که اصل اولیه آن اصلاحات ارضی بود، توطئه‌ای از سوی شاه، دولت آمریکا و روشنفکران ناآگاه ایران طراحی شده بود. به باور آن‌ها ساختار جامعه ایران از اساس با نظام فئودالی فاصله داشت و اصول انقلاب سفید، صرفاً تلاش برای افزایش قدرت سیاسی و تقویت پایه‌های استبدادی شاه بود که می‌کوشید قدرت زمین‌داران و روحانیون را به سود موقعیت شاه قربانی کنند. آن‌ها با اصل اصلاحات ارضی مخالف نبودند و حتی آمادگی داشتند در صورت مبتنی بودن بر ضوابط اسلامی که آیت‌الله طالقانی در باب مالکیت زمین نوشته بود، از آن دفاع کند؛ اما دیگر برنامه‌های انقلاب شاه را پیش درآمدی برای ویرانی اقتصاد ملی و بی‌ثباتی عمومی می‌دانستند. رهبران نهضت پس از انتشار دیدگاه‌های خود درباره انقلاب سفید، دستگیر شدند و تا سال ۱۳۴۲ ش در زندان بودند (مقصودی، ۱۳۹۳: ۳۵۵-۳۶۲؛ کیانوری، ۱۳۷۱: ۴۱۹).

رهبران مذهبی

از جمله مخالفین اصلی اصلاحات ارضی روحانیون بودند. در طول تاریخ روحانیون با مالکین روابط نزدیک و صمیمانه‌ای داشتند؛ زیرا بخشی از درآمد حاصل زمین چه از راه سهم امام و چه از طریق اوقاف توسط همین ملاکین تأمین می‌شد؛ بنابراین طبیعی بود که در وهله اول آنان با قانون اصلاحات ارضی مخالفت کنند و یا لاقلاً ملاکین توقع داشته باشند که روحانیون طبق یک اصل فقهی مانند آیت‌الله بروجردی آن را خلاف شرع اعلام نمایند. اما در این زمان که دیگر آیت‌الله بروجردی نبود، در میان رهبران مذهبی نگرش‌های متفاوتی نسبت به موضوع اصلاحات ارضی وجود داشت. شخصیت‌هایی چون آیت‌الله شریعتمداری، صادق روحانی، محمود طالقانی با اصل اصلاحات مخالف نبودند؛ اما شیوه‌هایی را که در اجرای آن به کار می‌رفت تأیید نمی‌کردند. سایر رهبران دینی در مخالف با آن اتفاق نظر داشتند و مشروعیت تصاحب زمین‌ها یا تقسیم آن‌ها را بر مبنای مسائل فقهی رد می‌کردند. امینی در همان زمان اعلام کرد، مالکان که منبع درآمد حوزه‌های دینی بودند، به روحانیون و مراجع مذهبی متوسل شدند تا بتوانند یک حکم شرعی علیه اصلاحات ارضی بگیرند و دولت را مستأصل کنند. امینی در خاطراتش بیان کرده که در جریان اصلاحات ارضی به قم رفته و با امام خمینی (ره) مذاکره کرد و بعداً هم اظهار نمود که امام هیچ اشاره و مخالفتی با اصلاحات ارضی نداشتند (توکلی، ۱۳۷۷: ۱۷۲). در واقع امام خمینی نظر خود را در جریان رفراندوم انقلاب سفید، در پاسخ به پرسش جمعی از متدینین تهران که از او خواسته بودند تا نظر خود را درباره موضوع تصویب ملی اعلام کند، بیان کرده بود. امام خمینی در این رابطه اظهار داشتند، «نه مالکیت بزرگ شرعی است و نه اقدامات رژیم. مالکین بزرگ به مردم ظلم کرده‌اند اما مبارزه با این ظلم راه‌های درستی دارد. رژیم نه حسن نیت دارد و نه راه درستی را انتخاب کرده است در این مورد می‌توان از راه‌حل‌های اسلامی استفاده کرد.» (مقصودی، ۱۳۹۳: ۳۶۳؛ پرتویی، ۱۳۷۸: ۷۳؛ نیمه پنهان (بی‌تا): ۱۱۰) این نشان می‌دهد که امام خمینی نیز با اصل اصلاحات ارضی موافق بود؛ اما شیوه دولت برای اجرای آن را نمی‌پسندید و خواهان تقسیم املاک بر اساس فقه اسلامی بود.

در همان زمان در روزنامه «صبح امروز»، به نقل از خواندنی‌ها مطلبی منتشر شد راجع به این که در محافل سیاسی گفته می‌شود که مالکین در نظر دارند، نزد آیت‌الله بهبهانی رفته و از ایشان فتوای آیت‌الله بروجردی را بخواهند خواندنی‌ها، ش ۳۴ (۱۳۴۰/۱۰/۲۶)، ۶. آیت‌الله بهبهانی در این زمان در کلیه محافل روحانی و سیاسی مورد احترام بود و ظاهراً در جریان اصلاحات ارضی نامه‌های زیادی از طرف ملاکین دریافت می‌کند که از او خواسته بودند، از آنان در جریان اصلاحات ارضی حمایت شود؛ اما در این زمان هیچ اقدامی از طرف آیت‌الله بهبهانی صورت نگرفت. کما این که آیت‌الله سید جعفر بهبهانی از دوستان نزدیک امینی بود و تنها در یک مصاحبه مطبوعاتی به خبرنگاران اظهار کرده بود، «که در انتخابات تابستان با امینی همگام بودم ولی اکنون به علت عدم اجرای بعضی از اصول قانون اساسی از ایشان جدا شدم.» (خواندنی‌ها، ش ۳۰ (۱۳۴۰/۱۰/۱۲)، ۲). ظاهراً آیت‌الله بهبهانی هم با اصل

اصلاحات ارضی مشکلی نداشت. تنها چون این لایحه در غیاب مجلس شورای ملی تصویب شده بود، آن را خلاف قانون اساسی مشروطه می‌دانست.

سردار فاخر حکمت هم که مورد احترام بسیاری از طبقات مردم ایران، چه مالکین و زارعین قرار داشت، در مورد نظر اسلام و علمای دینی در زمینه اصلاحات ارضی معتقد بود، قانون اصلاحات ارضی که در مجلس نوزدهم تصویب شد، به هیچ وجه مورد مخالفت مرحوم آیت‌الله‌العظمی بروجردی نبود. از نظر فاخر مالکیت کسانی که هفتاد تا هشتاد پارچه ملک دارند و کمترین کوششی برای آبادی هیچ‌یک نمی‌کنند، جای تردید است. آن‌ها این دهات را به زور غصب کرده‌اند و یا با حيله و کلک از زارعین گرفته‌اند. دولت با لایحه اصلاحات ارضی می‌خواهد مقداری از زمین‌هایی را که مالکین غصب کرده‌اند، از غاصبین پس بگیرد و به مالک حقیقی بدهد. از نظر فاخر اگر اصلاحات ارضی مخالف شرع اسلام بود، پس چرا در کشورهایی چون عراق، مصر و پاکستان که تعصب مردمش در دین بیشتر است اصلاحات ارضی به موقع اجرا شد. حال اگر اصلاحات ارضی به همین صورت ملایم در کشور ما اجرا نشود بدون تردید، مایه‌ی آن خواهد شد که رژیم به قدرت برسد که زیان آن برای دین اسلام و مذهب شیعه و مالکین بزرگ بسیار بیشتر خواهد بود (خواندنی‌ها، ش ۳۶ (۱۱۱/۱۳۴۰)، ۴۹).

درباریان

از دیگر مخالفین اصلاحات ارضی کسانی بودند که به طور مستقیم با دربار و کابینه امینی ارتباط داشتند. «حسین علاء» وزیر دربار و نزدیک‌ترین فرد به شاه از همان ابتدا و قبل از تصویب اصلاحات ارضی، به غیر عملی بودن آن تأکید کرد. او اظهار داشت که از همه طرف در مورد اصلاحات ارضی اظهار نگرانی می‌کنند و اصلاً نمی‌توان امید داشت که بتوان به اهداف مورد نظر رسید. پس از حسین علاء، «هوشنگ رام» مدیرعامل بانک عمران و تعاون روستایی با تکیه بر آمار و ارقام، موانع توسعه کشاورزی در ایران را برشمرد و دلایل غیر عملی بودن قانون اصلاحات ارضی را تبیین کرد. در این گزارش آمده بود، چنانچه کلیه ارضی کشاورزی را شش هزار هکتار و تعداد خانواده‌های کشاورز را دو میلیون در نظر بگیریم که میزان حداقل آن هست، فرض کنیم در این صورت به هر نفر به طور متوسط، سه هکتار زمین آبی و دیم می‌رسد. عوایدی که از سه هکتار زمین دیم و آبی در وضع حاضر به دست می‌آید آن اندازه نخواهد بود، که کفاف مخارج خانواده‌های کشاورزان را بدهد. او اعلام کرد، در حال حاضر فشار جمعیت بر روی زمین‌های کشاورزی فعلی بیش از استعداد زمین است. کمی آب موجب شده است که بیشتر اراضی ایران به صورت دیم کشت شود که بازده آن بسیار کم است. او نبود سرمایه‌گذاری در روستاها را به خاطر بعضی از عوامل سیاسی و اقتصادی می‌دانست که باعث دور شدن سرمایه‌گذاری از روستا و جذب آن در شهرها می‌شد و نتیجه آن عقب‌ماندگی روستاها و کاهش تولیدات کشاورزی بود. او گزارش مبسوطی هم همراه با آمار و ارقام برای امینی فرستاد و به او هشدار داده بود که برای ایران نمی‌توان نسخه‌ای که برای کشورهای توسعه یافته که سال‌هاست در راه بهبود و اصلاح کشاورزی کوشش کرده و موانع و مشکلات آن را از بین برده‌اند، پیچید. او در ادامه از امینی خواسته بود که به مردم وعده‌هایی ندهند که اجرای آن غیرممکن و در آن هم مالک و هم رعیت ناراضی باشد و در نهایت به جای توسعه و افزایش تولیدی که وعده می‌دهید، مجبور شوید نان را هم از خارج وارد کنید (امینی و ابوالحسن شیرازی، ۱۳۹۵: ۲۲۵-۲۲۷).

هوشنگ رام دکترای اقتصاد از آمریکا داشت و بعد از مراجعت از آمریکا هم بلافاصله به مدیرعاملی بانک عمران که وابسته به بنیاد پهلوی بود، منصوب شد. تمام معاملات بنیاد در بانک عمران انجام می‌شد و او به خاطر تحصیلاتش و مطلع بودن از شرایط و زد و بندها در امور کشاورزی هم دقیق و صاحب نظر بود. البته هر چند او با اعداد و ارقام آماری اجرای اصلاحات ارضی در زمان امینی را نامعقول می‌دانست؛ اما زمانی که در سال ۱۳۳۸ ش لایحه اصلاحات ارضی برای تصویب به مجلس ارائه شده بود و نسخه‌ای از آن هم در اختیار صاحب نظران قرار گرفت تا اشکالات آن را بگیرند، او در آن زمان اصلاحات ارضی را یک ضرورت زمانی تلقی کرده بود. او در شرح پیوستی به لایحه اصلاحات ارضی سال ۱۳۳۸ ش که برای «شرف احمدی» معاون نخست‌وزیر اقبال و «سرلشکر حسن اخوی» وزیر کشاورزی کابینه اقبال ارسال کرد، متذکر شده بود، پنج نکته اساسی باید در تنظیم قانون مربوط به اصلاحات ارضی رعایت شود. این نکات اساسی شامل: ۱- در زمان حاضر، دیگر دنیا به ما اجازه نمی‌دهد بساط فئودالیسم داشته باشیم و اجازه بدهیم عده زیادی از کشاورزان این آب‌و‌خاک در بدترین شرایط زندگی نمایند و عده اندکی از نتیجه دسترنج آن‌ها با کمال رفاه در داخل یا خارج از ایران زندگی کنند. منظور از این قانون این است که به کشاورزان ایرانی که مستقیماً در کار زراعت دست دارند، کمک بشود؛ بنابراین هر تبصره و ماده‌ای که این منظور اساسی

را فراهم ننماید، نقض غرض خواهد بود. ۲- مواد قانونی باید ساده و صریح و عملی باشد. قانون پیچیده که دارای مواد زیاد و تبصره‌های مکرر است و تعیین تکلیف مردم را در دست هیئت‌ها و یا کمیته‌هایی که در آینده باید تشکیل شوند می‌گذارد صحیح نیست. در تمام ایران مردم باید تکلیف خود را بلافاصله پس از وضع این قانون بدانند و حتی الامکان با مأمورین دولتی کمتر تماس داشته باشند. ۳- مصادره املاک مالکین صحیح نیست، املاک کسانی را که از حدنصاب، زمین زیادتیر دارند، باید با نرخ عادلانه آن خریداری نمود. از نظر او اقساط ده ساله و ۶ درصد سود صحیح به نظر می‌رسد و با همین شرایط هم می‌شود، املاک را به کشاورزان واگذار نمود. ۴- مالیات‌های تصاعدی بزرگ‌ترین حربه‌ای می‌باشد که خود مشوق تحدید املاک خواهد بود. دولت باید با وضع قوانین مالیاتی مناسب که به طریق تصاعدی می‌باشد از صاحبان املاک بزرگ مالیات بیشتری دریافت نماید. صاحبان اراضی را باید مکلف نمود که طبق دستورات معین به حال کشاورزان خود برسند و برای آن‌ها خانه، حمام، مدرسه و سایر احتیاجات لازم را تهیه نمایند و مثل کارگرانی که تحت شرایطی در پناه قانون کار می‌باشند کشاورزان هم تکلیفشان معلوم شود (فرهمند، ۱۳۸۳: ۲۶۰-۲۶۲). رام نسبت به اکثر مواد و تبصره‌های لایحه اصلاحات ارضی انتقاد داشت و تذکرات خود را به وزیر کشاورزی سرلشکر اخوی هم گزارش داده بود. بسیاری از نظرات و انتقادات او در تنظیم لایحه اصلاحات ارضی اعمال شده بود. باین حال او در زمان امینی به اکثر تبصره‌ها و مفاد این لایحه انتقاد داشت و معتقد بود، دولت باید به روشی دیگر، غیر از تقسیم ارضی، به وضعیت کشاورزان رسیدگی کند. قوانین جدید مالیاتی وضع نماید، مالکین را مکلف به رسیدگی به دهات خود نماید و وضع مالکیت در کشور را روشن نماید.

از دیگر مخالفان وابسته به حکومت دو نفر از اعضای کابینه امینی بودند. این دو نفر یکی وزیر صنایع و معادن بود و دیگری وزیر دارایی. نخستین وزیر کابینه امینی که با برنامه‌هایش به شدت مخالف بود و در نهایت هم استعفا داد، «مهندس غلامعلی فریور» وزیر صنایع و معادن بود. او از وزیران جناح چپ کابینه امینی محسوب می‌شد. در این زمان اکثر رهبری و کادر حزب توده به جز اسکندری با اصلاحات ارضی موافق نبودند و روش اجرای آن را نامناسب می‌دانستند. دومین وزیر که به طور مستقیم در مخالفت با اصلاحات ارضی استعفا داد، وزیر دارایی، «غلامحسین بهنیا» بود. روزنامه «ستاره ایران» در خصوص استعفای بهنیا می‌نویسد: «به طور قطع و یقین استعفای آقای بهنیا به مسئله لایحه اصلاحات ارضی ارتباط دارد. ایشان مخالفت خود را در جلسات هیئت دولت در هفته‌های قبل از این که لایحه مزبور مطرح باشد، علناً ابراز داشتند. مخالفت بهنیا عدم رضایت نخست‌وزیر و وزیر کشاورزی را فراهم کرد و در آخرین جلسه‌ای که بهنیا شرکت کردند بین او و وزیر کشاورزی برخورد شدیدی هم رخ داد.» (خواندنی‌ها، ش ۳۴ / ۱۰/۲۶ / ۱۳۴۰)، ۱. بهنیا قبلاً گفته بود: «این قدر پافشاری خواهد کرد که وزیر کشاورزی استعفا دهد و با لایحه مخالف است؛ زیرا این لایحه کاملاً به نفع ملاکین است.» تلاش بهنیا نتیجه‌ای نداشت و در نهایت خودش استعفا داد. روزنامه «باشاد» هم در این خصوص اعلام کرده بود، اختلاف بین وزیر دارایی و کشاورزی یکی از دلایل استعفای بهنیا بود و مسئله اصلی که بهنیا را وادار به استعفا کرد، مسئله بودجه کل بوده است. او با پرداخت دومین ۵۰ درصد از اضافه حقوق فرهنگیان مخالف بود؛ زیرا معتقد بود، در این صورت بقیه کارمندان هم می‌خواهند حقوقشان افزایش یابد و دولت هم بودجه ندارد (خواندنی‌ها، ش ۳۴ / ۱۰/۲۶ / ۱۳۴۰)، ۱. بهنیا خودش از طبقه‌ی ملاکین نبود و این که چرا با آن مخالفت کرد، احتمالاً از نبود بودجه و پشتوانه لازم برای اجرای آن اطمینان داشت و احتمال می‌داد که این لایحه نیز در نهایت به نفع همان مالکین تمام خواهد شد.

مخالفت با اصلاحات ارضی تنها مختص احزاب و گروه‌های سیاسی و مذهبی نبود، بلکه بسیاری از مالکین و خورده مالکین مخالف در پشت روحانیون و احزاب مخالف قرار گرفتند و از آن‌ها حمایت می‌کردند. در این زمان بسیاری از روزنامه‌ها و مجلات که احتمالاً وابسته و یا حامی این گروه‌ها محسوب بودند، نظرات آن‌ها را منتشر کرده و دائماً عواقب آن را به دولت گوشزد می‌کردند. تنها حربه آن‌ها در این زمان نبود مجلس بود که تمام اقدامات دولت را غیرقانونی جلوه داده و آن‌ها از این طریق می‌توانستند دولت را بسیار تحت فشار قرار دهند. آن‌ها امیدوار بودند که با عوض شدن دولت، همه اقدامات آن‌ها نیز غیر قانونی اعلام شده و همه چیز به وضع سابق بازگردد؛ بنابراین در این راه از هیچ اقدامی فروگذار نبودند.

نتیجه‌گیری

اجرای اصلاحات ارضی در ایران با واکنش‌های متنوع و عمیقی از سوی گروه‌های مختلف اجتماعی و سیاسی روبه‌رو گردید. از دیدگاه حامیان، این لایحه فرصتی برای توسعه روستایی، کاهش فقر و گامی در راستای عدالت اجتماعی بود. آن‌ها باور داشتند که

تغییر در ساختار مالکیت می‌تواند از یک‌سو رشد بخش کشاورزی و از سوی دیگر استقلال اقتصادی دهقانان را ارتقا بخشد؛ اما در مقابل، منتقدان و مخالفان شامل مالکان بزرگ، نخبگان سیاسی و مذهبی و حتی برخی احزاب سیاسی با این طرح به دلیل تهدید منافع و نارضایتی از نحوه اجرایی آن مخالفت کردند. همچنین، دیدگاه‌های مذهبی درباره مخالفت با مالکیت بزرگ با تأکید بر لزوم اجرای اصلاحات در چارچوب شریعت اسلامی، به پیچیدگی‌های بیشتر آن دامن زد. مخالفت‌های گسترده با اصلاحات ارضی دولت علی امینی از سوی گروه‌های متنوعی از مقامات درباری، اعضای کابینه، مالکین و حتی برخی روشنفکران و روزنامه‌نگاران نمایانگر پیچیدگی و عمق چالش‌های اجرای چنین طرحی در ایران آن زمان بود. هرچند این اصلاحات باهدف بهبود وضعیت کشاورزان و کاهش شکاف طبقاتی آغاز شد، اما به دلیل ساختار سنتی جامعه، محدودیت منابع و نبود زیرساخت‌های حمایتی، با مخالفت‌هایی روبرو گردید که اجرای کامل آن را دشوار ساخت. برخی از مخالفان مانند حسین علاء و هوشنگ رام، نگران پیامدهای عملی و اقتصادی این اصلاحات بودند و با ارائه دلایل آماری و اقتصادی، عملی شدن طرح را ناممکن می‌دانستند. درعین حال، شخصیت‌هایی مانند غلامحسین بهنیا معتقد بودند که اصلاحات ارضی بدون بودجه کافی و برنامه‌ریزی مالی دقیق، صرفاً به نفع طبقه ملاکین بزرگ تمام خواهد شد و بار اضافی بر دولت خواهد گذاشت. مالکین بزرگ نیز که نگران از دست دادن قدرت و امتیازات خود بودند، با حمایت از گروه‌های سیاسی و مذهبی، سعی در تضعیف دولت امینی داشتند و امیدوار بودند که با تغییر دولت، شرایط به وضع سابق بازگردد. بدین ترتیب، اصلاحات ارضی دولت امینی در فضایی از مقاومت‌های طبقاتی و چالش‌های اقتصادی با مشکلات جدی مواجه شد. این شرایط نشان می‌دهد که انجام اصلاحات ساختاری و اجتماعی در جامعه‌ای که ساختارهای آن هنوز به مدرنیته اقتصادی و اجتماعی نرسیده است، به برنامه‌ریزی بلندمدت، تأمین منابع و ایجاد زیرساخت‌های حمایتی نیاز داشت.

منابع

- ابراهامیان، یورواند. (۱۳۷۷). ایران بین دو انقلاب. ترجمه کاظم فیروزمند. تهران: نشر مرکز.
- ازغندی، علیرضا. (۱۳۹۴). تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی ایران (۱۳۵۷-۱۳۲۰). تهران: انتشارات سمت.
- اشرف، احمد. (۱۳۸۳). از انقلاب سفید تا انقلاب اسلامی. ترجمه محمدسالار کسرایی. فصلنامه علمی پژوهشی متین، ۲۲، ۱۰۹-۱۴۱.
- امینی، ایرج. (۱۳۸۸). بر بال بحران زندگی سیاسی علی امینی. تهران: نشر ماهی.
- امینی، علیرضا و ابوالحسن شیرازی، سیدعلیرضا. (۱۳۹۵). تحولات سیاسی و اجتماعی ایران. تهران: نشر قومس.
- پرتویی، کتابون. (۱۳۷۸). فراندوم در ایران. تهران: انتشارات جنگ دانش.
- دکتر امینی به روایت اسناد ساواک. (۱۳۷۹). تهران: مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات.
- روزنامه اطلاعات، ۱۳۳۸/۹/۱۱، ش ۱۰۰۷۸.
- روزنامه اطلاعات، ۱۳۳۸/۹/۱۵، ش ۱۰۰۸۱.
- روزنامه اطلاعات، ۱۳۴۱/۱۰/۱۸، ش ۱۰۷۰۱.
- روزنامه خواندنی‌ها، ۱۳۴۰/۱۰/۱۲، ش ۳۰.
- روزنامه خواندنی‌ها، ۱۳۴۰/۱۰/۲۶، ش ۳۴.
- روزنامه خواندنی‌ها، ۱۳۴۰/۹/۴، ش ۱۹.
- روزنامه خواندنی‌ها، ۱۳۴۰/۱۱/۳، ش ۳۶.
- روزنامه رهبر ۱۳۲۵/۳/۲۷، ش ۷۴۵ و ش ۷۴۶.
- روزنامه سروش، ۱۳۲۵/۳/۹، ش ۲۴۴.
- روزنامه سروش، ۱۳۲۵/۳/۱۶، ش ۲۴۶.
- روزنامه کیهان، ۱۳۴۱/۲/۲۰، ش ۵۳۶۱.
- روزنامه کیهان، ۱۳۴۱/۲/۲۰، ش ۵۳۶۱.
- ساکما (سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران) ۹۸-۲۹۳-۱۰۳۷
- فرهمنده، جلال. (۱۳۸۳). کودتای سفید-اسنادی از اصلاحات ارضی. تاریخ معاصر، ۳۱، ۲۶۰. <https://ensani.ir/file/download/article>
- فن هونیت، جرج (۱۳۴۱). «اقلیت در ایران» خواندنی‌ها، ۱۳۴۱/۱۱/۲، ش ۳۶.
- کاتوزیان، همایون. (۱۴۰۲). اقتصاد سیاسی ایران. ترجمه محمدرضا نفیسی. تهران: انتشارات مرکز.
- کدی، نیکی. (۱۳۶۹). ریشه‌های انقلاب در ایران. ترجمه عبدالرحیم گواهی. تهران: انتشارات قلم.
- کیانوری، نورالدین. (۱۳۷۱). خاطرات. تهران: انتشارات اطلاعات.

لمتون، آن. (۱۳۹۴). اصلاحات ارضی در ایران ۱۳۴۵-۱۳۴۰. ترجمه مهدی اسحاقیان. تهران: امیرکبیر.
مقصودی، مجتبی. (۱۳۹۳). تحولات سیاسی و اجتماعی ایران. تهران: انتشارات روزبه.
ملک، حسین. (۱۳۳۷). «تحدید مالکیت». اطلاعات. چهارشنبه ۲۰ بهمن. ش ۱۰۱۳۶.
ملکی، خلیل. (۱۳۳۷). «تحدید مالکیت یا اصلاح رژیم مالکیت». اطلاعات. دوشنبه ۵ آذر، ش ۱۰۰۸.
مؤمنی، باقر. (۱۳۵۹). مسئله ارضی و جنگ طبقاتی در ایران. تهران: انتشارات پیوند.
نیمه پنهان. (بی تا). به کوشش دفتر پژوهش‌های مؤسسه کیهان. تهران: انتشارات کیهان.
هوگلند، اریک. (۱۳۸۱). زمین و انقلاب در ایران ۶۰-۱۳۴۰. ترجمه فیروز مهاجر. تهران: انتشارات شیرازه.